

Nemožný mravenec a konfúzní fikce

PETR KOŽÁTKO

Filosofický ústav. Akademie věd ČR, v. v. i.
Jilská 1. 110 00 Praha 1. Česká republika
kotatko@flu.cas.cz

ABSTRACT: The paper reacts on Pavel Cmorej's analysis of sentences of the form $(\iota x)\Phi(x)$ is C , focusing on the case where " C " stands for "impossible". The author agrees with Cmorej's conclusion that in such a context the modal term applies on the meaning of the description, classifying it as unable to provide a procedure which would lead to identifying an individual (as a unique bearer of the property $(\lambda x)\Phi(x)$ in some world and time). He questions Cmorej's example of impossibility based on contradiction from the sphere of literary fiction, examines various ways in which the constitution of a literary character may impose (or seem to impose) incompatible demands on the reader, requiring her to "think impossible", and suggests a way of avoiding some confusions widespread in this field.

KEYWORDS: Contradiction – definite description – fictional character – fictional world – possibility – pretense.

*„Co si ten hoch najednou nevymyslel!
Ale to nebylo všechno!
Poslouchejte, co si vymyslel ještě!“
(Ondřej Sekora, Knižka Ferdy Mravence)
Pavlovi Cmorejovi
vděčně naslouchající čtenář a přítel z Jilské.*

1. Individua, významy a modalita

Ve své subtilní analýze vět formy $(\iota x)\Phi(x)$ je C ,¹ přináší Pavel Cmorej (mimo jiné) argumenty pro tvrzení, které je výzvou pro čtenářovu jazykovou intuici. Navzdory běžnému způsobu vyjadřování, jemuž se nevyhýbá ani sám autor (viz název stati nebo formulace typu „predmetom nášho skúmania sú predovšetkým možné *individúá*“, Cmorej 2015a, 590), modalita jako *možnosť*, *pouhá možnosť*, *reálna možnosť* nebo *nemožnosť* se v takových větách nepřipisují individuím, ani intenzím denotovaným výrazy formy $(\iota x)\Phi(x)$, tj. určitými deskripcemi, ale významům těchto výrazů (generujícím tyto intenze). Kontrast mezi touto tezí a, dejme tomu, intuitivním chápáním tvrzení formy „to jediné individuum x , pro které platí $\Phi(x)$, je nemožné“ máme překlenout tím, že výraz „individuum“ zde nebudeme „brát doslova“ (Cmorej 2015a, 598), to jest jako určení ontologického statutu entity, které se připisuje nemožnost. Žádná taková entita zde koneckonců není a nemůže být – je-li naše tvrzení pravdivé. „Slovo ‚individuum‘ v takých prípadoch poukazuje iba na kategóriu výrazu, ktorým sa pokúšame nejaké individuum opísať“ (Cmorej 2015a, 598). Tvrzením uvedené formy podle toho říkáme, že význam individuové deskripce v gramatickém subjektu je defektní v tom smyslu, že nám neposkytuje proceduru, která by mohla identifikovat nějaké individuum.²

To neznamená, že jeho příspěvek do významu věty, v níž se vyskytuje, není dostatečně určitý na to, abychom touto větou vyjádřili kompletní proposici. Analogicky, naše myšlenka se nestává neurčitá či neúplná jen proto, že v ní operujeme se singulárním pojmem, tj. s konceptuálním vymezením individuální entity, jehož aplikace, ať už na jakýkoli svět a čas, nevede k identifikaci žádného individua. Z respektu k autorovým literárním (a entomologickým) preferencím přejímám jeho příklad z díla Ondřeje Sekory. Přijměme (alespoň pro tuto chvíli) autorův předpoklad, že „mravec Ferdo je logicky sporná

¹ Čti: to jediné individuum x , pro které platí $\Phi(x)$, je C . „ C “ zde zastupuje modální výrazy „možné“, „pouze možné“, „reálně možné“ a „nemožné“. Viz Cmorej (2015a; 2015b).

² „Nemožný je totiž opis individua, presnejšie jeho význam, nie individuum ako také, a nemožný je *len v tom zmysle*, že významom určená identifikačná procedura nevedie v žiadnom svetamihu k vyčleneniu individua, ktoré by zodpovedalo danému opisu. Rozličné *nemožné individúá* sú vlastne len rôzne významy individuových deskripcií či opisov formulovaných v bežnom jazyku“ (Cmorej 2015a, 598).

postava“ (Cmorej 2015b, 809) – jinými slovy, že význam jména „Ferda“ (jak se vyskytuje v Sekorově textu), jehož explicitním vyjádřením by byla komplexní deskripce, zahrnuje neslučitelná určení. Procedura vymezená tímto významem nás tedy nedovede k žádnému individuu, ať už ji uplatníme na jakýkoli svět a čas, a analogicky nemůžeme očekávat, že by nás operování s tímto významem v myšlenkových aktech uvedlo do vztahu k nějakému individuu (jako k individuu, o němž uvažujeme). Ale řeknu-li „Ferda Mravenec nezkazil žádnou zábavu“, není důvod pochybovat o tom, že vyjadřuji kompletní propozici, a míním-li svou promluvu upřímně, přesvědčení, které ji doprovází, je obsahově završené – přestože neexistuje (a nemůže existovat) individuum, o kterém bych svou promluvou tvrdil a ve svém přesvědčení soudil, že nezkazilo žádnou zábavu. Nazveme-li to výpovědí a přesvědčením *o Ferdovi*, pak jen v právě uvedeném *nerelačním* smyslu vypovídání a myšlení *o něčem*. V tzv. adverbialních teoriích reprezentace by se to vyjádřilo slovy, že vypovídáme či myslíme „Ferda-wise“ – ferdovsky (či ferdovitě): tato forma už ani nenavozuje iluzi, že svým aktem vstupujeme do vztahu k nějakému individuu. To neznamená, že našemu aktu chybí předmětná zaměřenost („aboutness“), jen není naplněna v referenčním vztahu: v adjektivní formě to lze zachytit slovy, že náš (výpovědní či myšlenkový) akt je „Ferda-ward-esque“ (ferdovsky zaměřený či zacílený).³

Jak je snad z těchto poznámek zřejmé, sdílím Cmorejův názor, že mluvíme-li o nemožných individuích nebo vyslovujeme-li věty formy $(tx)\Phi(x)$ je *nemožné*, připisujeme nemožnost významu výrazu $(tx)\Phi(x)$ – v tom smyslu, že identifikační procedura, kterou nabízí, nevyčleňuje z žádného světa v žádném čase žádné individuum (jako jedinečného nositele vlastnosti $(\lambda x)\Phi(x)$ v daném světě a čase). Umožní nám to takovou interpretaci těchto vět, a tím i takové vymezení obsahu výpovědí, které vykonáváme jejich užitím, a takovou identifikaci obsahu doprovodných myšlenkových aktů, která je koherentní a současně garantuje úplnost či završenost těchto obsahů – navzdory (nutné) absenci entity, o níž bychom mohli vypovídat či myslet.

V našem příkladu byl zdrojem takto chápané nemožnosti spor obsažený ve významu komplexní deskripce, která má identifikovat nositele jména „Ferda Mravenec“. Přijal jsem princip Cmorejových argumentů i jeho závěr, nicméně

³ Srov. Kriegel (2007, 323 aj.); autorův příklad zní ovšem „Bigfootwise“ a „Bigfootward-esque“. Argumentaci pro nerelační pojetí reprezentace viz rovněž v Sainsbury (2012).

na jeho příklad jsem, jak jsem ohlásil předem, přistoupil pouze dočasně (a s těžkým srdcem). Jako laický milovník hmyzu nevidím na rozdíl od autora důvod, proč pokládat vlastnosti „je mravenec“ a „mluví“ za „logicky neslučitelné“ (Cmorej 2015b, 809). Kdyby budoucí zkoumání odhalila, že žebříčkovitá nervová soustava hmyzu může při vhodných stimulacích vyvolávat komunikativní chování, které lze interpretovat jako mluvní akty, neviděl bych v tom vzpouru proti zákonu sporu. Moje skepse má ale obecnější důvod, inspirovaný Quineovou tezí o nevyčlenitelnosti významu („inextricability of meaning“). Nejsem si jistý, zda udržíme předpoklad, že predikát „mravenec“ má v našem jazyce význam v podobě fixně ohraničeného souboru určení vymezujících podmínky jeho aplikability. Zřejmě se shodneme na tom, že s tímto slovem spojujeme dlouhou (v mém případě ne přehnaně dlouhou) a s postupem poznání proměnlivou řadu určení – ale není zřejmé, co by mělo rozhodovat o tom, která z těchto určení vstupují do významu a kterým náleží „pouze“ status věcných, mimosémantických znalostí o mravencích. O tom, že mravenci, jak je známe, nemluví česky, nenosí puntíkované mašle atd., zřejmě nebude sporu – ale pochybuji, že bychom se shodli, jak se zachovat, kdybychom narazili na exemplář ve všem podobný těm, které běžně označujeme jako „mravence“, až na to, že mluví. Co by mělo rozhodovat o tom, zda ten, kdo ho prohlásí za mravence, kontinuálně pokračuje v dosavadním úzu (a jen ho uplatňuje na dosud nevídaný případ) nebo se od něj odchyluje? Platí-li Quineova teze (srov. například Quine 1960, 38; Dummett 1978b, 377-378), tato otázka nemá řešení.

Ať je to jak chce, Ferdův případ je pro diskusi o nemožných individuích potenciálně zajímavý – v souvislostech, k nimž nemá co říci entomologie ani sémantika tzv. výrazů pro přírodní druhy („natural kind terms“), ale které spadají pod teorii fikce. Je-li opravdu „mravec Ferdo logicky sporná postava“ (Cmorej 2015b, 809), důvod by nemusel být v tom, čím se Ferda liší od Anny Kareniny (jejíž zoologické zařazení, jak předpokládám, nijak nekoliduje s tím, jak ji popisuje Tolstoj), ale v samotném statutu literárních postav: v obecném principu jejich konstituce. Nebo se ukáže, že tomu tak není a že spor zdánlivě založený v konstituci postav, narazíme-li na nějaký, ve skutečnosti pramení z mylné teorie fikce. V každém případě máme dobrý důvod zdravotet se chvíli v této sféře: změníme ale hrdinu i žánr.

2. Fikční postavy: problém neúplnosti

Hlavním defektem, jímž je podle obecně rozšířeného mínění dědičně zatížena literární (a obecně jakákoli fikční) postava, je *neúplnost* – v tom smyslu, že její určitost má neeliminovatelné (tj. nezaplnitelné) mezery, které jsou u reálných osob nemyslitelné. Všichni se zřejmě shodneme, že každý člověk má v každém okamžiku svého života sudý nebo lichý počet vlasů. Právě tak se významná část literárních teoretiků shodne na tom, že není-li v textu *Paní Bovaryové* uvedeno (ani implikováno ani naznačeno – ve smyslu griceovské implikatury), jak to bylo s počtem Eminých vlasů v okamžiku, kdy poprvé spatřila Rudolfa Boulangerera, nezbyvá než konstatovat, že v tomto ohledu je principiálně neurčitá.⁴ A protože takových výpadků určitosti (týkajících se váhy, šířky pasu, barvy spodního prádla atd.), které nelze nahradit z žádných zdrojů, bychom našli bezpočet, nezbyvá než konstatovat, že fikční postavy jsou z povahy věci neúplné: „Je zřejmé, že kdo popře neúplnost fikčních entit, zachází s nimi jako s entitami skutečnými“ (Doležel 2003, 36). Trváme-li zároveň na tom, že jde o lidské bytosti, abychom jim mohli připisovat určení, jako je rodinný stav (např. tvrdit, že Ema byla manželkou Karla Bovaryho), vzdělání (např. tvrdit, že Ema absolvovala klášterní školu) atd., musíme je chápat jako osoby porušující zákon vyloučeného třetího (vzhledem k obligatorním parametrům určenosti tohoto druhu entit), a tedy jako nemožná individua.⁵ Jména

⁴ Obecně řečeno předpokládá se, že referentu fikčního jména přísluší výhradně ta určení, která lze získat z fikčního textu (z toho, co je v něm explicitně řečeno, implikováno či naznačeno) nebo funkčně odůvodněným přenosem z reálného do fikčního světa (například využitím našich znalostí anatomie, dobových zvyklostí atd.: díky nim víme, že Ema měla žlučník a nosila boty, i když se o tom v textu nemluví). Shrňeme-li všechna tato určení v komplexní deskripci, tento limitující předpoklad funguje jako *základní klopka* ve smyslu vyloženém v Cmorej (2013, 843-845). To například znamená, že nelze-li z uvedených zdrojů určit počet Eminých vlasů v jistém okamžiku, nemůžeme předpokládat, že v nějaké jiné sféře (ve světě, v něm se odehrává Emin příběh) je tento počet přesto určen: namísto neúplného popisu úplné entity, jak ho známe z komunikace o reálných lidských bytostech, zde máme konstrukci neúplné entity. Polemiku s tímto stanoviskem viz v Kořátko (2010).

⁵ Jiná možnost je vyhodnotit (po vzoru Michaela Dummetta) tento odklon od klasické logiky tak, že v této sféře diskursu nepracujeme s realistickým pojetím pravdy jako nezávislé na limitech našeho poznání (“evidence transcendent notion of truth”, resp. “non-epistemic notion of truth”). Srov. např. Dummett (1978a, 15). Pokud jde o mě, jsem přesvědčen, že při interpretaci fikčního textu i ve svých výpovědích o fikčních entitách

jako „Ema Bovaryová“, „Karel Bovary“ nebo „Rudolf Boulanger“ pak podle toho denotují tutéž intenzi: funkci, která žádnému světu a času nepřirazuje žádné individuum. Shodují se tedy i na úrovni reference: není zde nic, k čemu by mohly referovat. Tento závěr musí zarazit každého, kdo předpokládá, že tato jména mají v textu románu sehrát podstatnou roli v líčení osudů a vzájemných vztahů tří různých osob (nevěrné ženy, jejího manžela a jejího milence) a jako vnímavým čtenářům nám mají umožnit uvažovat o třech různých individuích, zaujímat k nim odlišné emocionální a morálně hodnotící postoje.

Gregory Currie (2003) podává situaci jinak: výraz „Ema Bovaryová“, jak se vyskytuje v textu *Paní Bovaryové*, není jménem individua, ale jménem funkce přiřazující každému světu individuum, jež v tomto světě jedinečně splňuje všechny vlastnosti románové Emy, případně nic (pokud tam takové individuum není). Ale čtenář se stěží smíří s představou, že hrdinkou jeho oblíbeného románu není půvabná, i když poněkud lehkovážná žena, nýbrž parciální funkce, a nelze po něm žádat, aby si představoval, jak tato funkce podvádí jinou funkci s dalšími, stejně promiskuitními funkcemi. V pojmovém rámci Cmorejovy (TIL-ovské) analýzy můžeme funkci, kterou Currie chápe jako referent jména „Ema“, klasifikovat jako jeho denotát a přiznat jménu bezpočet referentů v různých možných světech.⁶ Tyto referenty se budou shodovat ve všech vlastnostech, které se připisují Emě ve Flaubertově textu,⁷ a lišit ve

vycházíme ze stejného (realistického) chápání pravdy a ze stejného předpokladu úplnosti světa i jeho obyvatel jako v každodenní komunikaci (srov. Kořátko 2010).

⁶ Na rozdíl od Cmoreje, Currie a další účastníci těchto diskusí na poli teorie fikce nazahrnují do svých úvah explicitně čas jako samostatný parametr. Funkce denotovaná jménem „Ema Bovaryová“ pak podle toho nepřirazuje individua „světamžikům“, ale jen možným světům: světu w_n pak přiřazuje individuum I právě tehdy, když I je to jediné individuum, které někdy v průběhu historie w_n žilo v tomto světě a splňovalo v něm všechna určení připisovaná Emě ve Flaubertově textu. Nadále se (pro usnadnění případných konfrontací s Curriem a dalšími autory) budu držet této verze.

⁷ Tato formulace je sama o sobě na pováženou: pokud „Ema“ ve Flaubertově textu označuje funkci, měli bychom číst například větu „Ema toužila po Rudolfově přítomnosti“ tak, že se zde milostná touha připisuje funkci. Pokusíme-li se vyhnout této absurditě vyhlášením pravidla, že určení v predikátu se v takových případech nepřipisuje roli, ale její individuální nositelce (inspirováni Tichého rozlišením predikace *de re* a predikace *de dicto* – viz Tichý 1978), nastoupí otázka které – s ohledem na všechny světy, jimž daná funkce přiřazuje nějaké individuum. Způsob, jak eliminovat konfúze tohoto druhu, navrhnu v další části stati.

všech ostatních (tj. ve všech obligatorních parametrech určenosti lidských bytostí, které jsou v textu ponechány neurčené). O kterém z těchto individuí se vypráví v *Paní Bovaryové*, principiálně nelze určit, protože nelze identifikovat svět, v němž se odehrává děj románu: i když vezmeme v úvahu jen světy, v nichž je pravda všechno, co se v románu říká (o Emě, o Karlovi, o jejich domě atd.), stále jde o třídu světů, mezi nimiž nelze rozhodnout. Namísto jedinečného referentu výrazu „Ema“ je tedy před námi třída rovnocenných uchažeček, což není dobrý kandidát na románovou hrdinku. Pokus poskládat z tohoto houfu jedno individuum jenom rozmnoží naši sbírku nemožných entit. Pojmeme-li je jako individuum, jemuž náležejí všechny vlastnosti, v nichž se pretendenty na roli Emy z jednotlivých světů shodují, vyjde nám neúplná bytost vzdorující zákonu vyloučeného třetího. Pokud je zkonstruuujeme jako individuum, které je nositelem všech vlastností všech potenciálních Em, dostaneme individuum porušující zákaz sporu (srov. polemiku s Curriem v Koťátko 2013).

Marie-Laure Ryanová přistupuje k problému neúplnosti způsobem, který nevede k těmto koncům. Konstatuje, že literární postavy a světy, které obývají, jsou z povahy věci neúplné (protože literární text skýtá autorovi prostor jen pro omezený počet popisů). Ale k roli čtenáře patří schopnost předstírat, že fikční svět je stejně úplný jako reálný svět a postavy, o nichž čte, jsou stejně úplné jako reálné lidské bytosti: „Mluví ví, že fikční světy jsou neúplné, ale když ‚přistoupí na hru‘, když se nechá pohlit fikcí, předstírá, že věří, že tento svět je úplný”.⁸ Jsem přesvědčen, že pojem předstírání, jinými slovy pojem přesvědčení (a dalších postojů) v modu „jako by“ nabízí jiné řešení, které nenavozuje takovou rozpolcenost – ale jen mimo rámec teorie fikčních světů, v němž se pohybuje Ryanová, a pod podmínkou, že ostře rozlišíme to, co v obecném povědomí (a zpravidla i v teorii) splývá: literární postavy a osoby, k nimž se referuje v literárním textu.

⁸ Viz přednášku Marie-Laure Ryan, *From Possible Worlds to Parallel Universes*, dostupnou na <http://www.univ-paris-diderot.fr/clam/seminaires/RyanEN.htm>. V pražské přednášce (*Texts, Worlds, Stories*, Filosofický ústav AV ČR, říjen 2014) autorka přirovnala fikční postavy k plátkům ementalu: k roli čtenáře pak patří předstírat, že jde o kompaktní kusy (řekněme parmezánu).

3. Literární postava versus osoba, k níž se referuje v literárním textu

Ti, kdo připouštějí existenci literárních (nebo obecněji fikčních) postav jako jsoucen *sui generis*, je chápou buď jako nadčasové abstraktní entity plátónského typu (typicky třídy vlastností, případně jejich jedno-jednoznačné koreláty – srov. např. Parsons 1980, Castañeda 1989, Ch. 11, 175-205) nebo jako časově vázané abstraktní artefakty (lidské výtvořiny stejného typu jako trestní právo, jazykové konvence, vědecké teorie a pod. – Kripke 2013, van Inwagen 1977, Thomasson 1999, Zvolenszky 2015). Alberto Voltolini ve Voltolini (2013) navrhl synkretické chápání fikčních postav jako tříd vlastností aktivovaných („mobilizovaných“) tvůrčím aktem autora, který je „fikcionalizuje“ tím, že jim uděluje roli v narativní fikci. Ve všech takových případech stojíme před problémem: jak můžeme abstraktní entitě (třídě vlastností, abstraktnímu artefaktu, třídě vlastností aktivované tvůrčím aktem) připisovat vlastnosti příslušející jen konkrétním individuím ve větách typu „Ema zatáhla závěs“ nebo „Ema podvedla manžela“? Přesně to ale děláme, vyjdeme-li z předpokladu, že výraz „Ema“ se v těchto větách užívá k referování k literární postavě, a chápeme-li literární postavu některým z právě popsaných způsobů.

Otázka tedy zní, jak máme vyložit (a obhájit jako smysluplnou) funkci výrazu „Ema“ ve Flaubertově textu. Bilance není právě povzbudivá:

- (a) Předpoklad, že „Ema“ označuje abstraktní entitu, vede bezprostředně ke konfuzím právě popsaného druhu (běžně označovaným jako „kategorieální chyba“). Výsledkem jsou konstrukce nemožných entit typu: „abstraktní entita ženského pohlaví, která se provdala za Karla Bovaryho a podvedla ho s Rudolfem Boulangerem“.
- (b) Předpoklad, že „Ema“ označuje obyvatelku „světa *Paní Bovaryové*“ – možného světa, v němž je pravda vše, co se tvrdí ve Flaubertově románu, by řešil situaci jen pod podmínkou, že takový svět je jen jeden.
- (c) Předpoklad, že „Ema“ označuje obyvatelku reálného světa, naráží na obecně sdílené přesvědčení, že Ema je Flaubertův literární konstrukt a výskyt výrazu „Ema“ v textu *Paní Bovaryové*, na rozdíl od výskytů výrazů jako „Rouen“ nebo „Yonville“, neslouží k označování reálných entit.
- (d) Předpoklad, že „Ema“ neoznačuje nic, uvádí do svízelné situace všechny, kdo (tak jako autor této stati) trvají na tom, že vlastní jména

fungují i ve fikčních kontextech jako nástroje přímé reference, tj. že do propozice vyjádřené větou, která je obsahuje, přispívají svým referentem (a ne způsobem jeho prezentace). Věta „Ema dopila čaj“, jak se vyskytuje ve Flaubertově textu, pak nevyjadřuje kompletní propozici a její sémantická funkce se nijak neliší od funkce věty „Berta dopila čaj“.⁹

Jsem přesvědčen, že všechny problémy z tohoto výčtu odpadnou, odstraníme-li konfúzi spočívající ve směřování Emy jako literární postavy a Emy jako referentu výskytů jména „Ema“ ve Flaubertově textu. Literární postava zvaná „Ema“ je bezpochyby abstraktní entita (srov. a) – jistý element literární konstrukce Flaubertova románu, jinými slovy jistý parametr literárních funkcí Flaubertova textu. Výskyty výrazu „Ema“ v tomto textu nereferují k žádné osobě, fikční ani reálné (srov. d), ale to neznamená, že v textu neplní žádnou funkci a že věty, které je obsahují, nepřispívají k narativní výstavbě románu vyjadřováním kompletních propozic. Literární funkce Flaubertova textu od čtenáře vyžadují, aby předpokládal, že výskyty výrazu „Ema“ v tomto textu jsou záznamem promluvy vypravěče – obyvatele reálného světa, který jich užívá k referování k další reálné osobě: k osobě, již bylo toto jméno přiřazeno na počátku řetězu, jehož součástí jsou vypravěčovy promluvy. Tento předpoklad nás nestaví do schizofrenní situace vzhledem k našim znalostem o tom, jak se věci doopravdy mají. K roli čtenáře patří, že ho přijme ve specifickém modu, který se běžně označuje jako „pretense“ nebo „make-believe“: já budu mluvit o modu „jako by“ a vyznačovat ho příponou JB (v podobě „předpokládat_{JB}“, „přesvědčení_{JB}“ a pod.). Flaubertův text pro nás nebude plnit své narativní funkce, pokud nepřistoupíme na předpoklad_{JB}, že v reálném světě existuje (tj. někdy v průběhu jeho historie v něm žila) žena, k níž vypravěč, jehož promluvy zaznamenal Flaubertův text, referuje pomocí jména „Ema“. Vzhledem k tomu, jak to v našem světě se jmény osob zpravidla chodí, bychom tedy měli předpokládat_{JB}, že tato osoba dostala při křtu jméno „Ema“, byla jím dále kontinuálně označována a vypravěč se jen připojil k této praxi (tj. navázal na tento řetěz). V rámci tohoto předpokladu_{JB} má stále smysl říci, že Ema vystupuje

⁹ Samozřejmě je možné opustit, alespoň na půdě teorie fikce, stanovisko přímé reference a zvolit nějakou verzi deskriptivistické teorie jmen: musíme ale počítat s tím, že i na fikční kontext se vztahují klasické protideskriptivistické argumenty, kterým teorie přímé reference vděčí za své dominantní postavení. Srov. zvl. Kripke (1980).

jako obyvatelka světa *Paní Bovaryové*, aniž bychom tím vyvolali problém s pluralitou světů (srov. b), protože svět *Paní Bovaryové* je zde zafixován_{JB} jako reálný svět: výskyty jména „Ema“ ve Flaubertově textu tedy interpretujeme_{JB} tak, že jejich referenční funkce směřuje do tohoto světa (srov. c). Referent identifikujeme_{JB} jako osobu, jíž bylo jméno „Ema“ přiřazeno na počátku řeči, jehož součástí jsou vypravěčovy promluvy, a takto identifikované osobě přiřazujeme_{JB} všechna určení, která shromáždíme při četbě Flaubertova textu. Výsledek tentokrát nerozmnoží naši sbírku nemožných entit: předpokládáme_{JB} existenci individua, o němž platí, že:

- (1) je osobou, k níž referuje vypravěč, když užívá jména „Ema“;¹⁰
- (2) absolvovala klášterní školu; atd.

Soubor těchto předpokladů nám umožňuje uvažovat_{JB} s plnou určitostí o Emě jako o reálné osobě z masa a kostí, která má popsané vlastnosti a s nimi řadu jiných, o nichž se vypravěč nezmiňuje (ani je nenaznačuje, ani neplynou z toho, co říká).¹¹ Zároveň konstituuje Emu jako literární postavu, a tedy jako jeden z parametrů literární konstrukce Flaubertova díla. Jeho identifikace má právě podobu výčtu požadavků, které uvaluje na čtenáře: předpokladů_{JB}, které čtenář musí přijmout, má-li pro něj tato složka výstavby románu plnit své literární funkce. Aktivace těchto funkcí pro nás jako pro čtenáře vyžaduje, abychom předpokládali_{JB} existenci reálného referentu vypravěčových užití jména Ema a průběžně mu připisovali vlastnosti specifikované ve Flaubertově textu.

Ema jako osoba, o níž uvažujeme_{JB} jako o referentu vypravěčových promluv, ani Ema jako literární postava tedy nevykazují znaky nemožných objektů. Pojmy těchto dvou entit jsou koherentní a plně funkční na těch úrovních myšlení, pro něž jsou svou konstitucí způsobilé (uvažování_{JB} o reálné osobě a uvažování o literární konstrukci Flaubertova díla), a ke konfúzím dochází jen tehdy, když tyto úrovně směšujeme (viz úvodní část této sekce). Situace se ale může zkomplikovat. Opusťme *Paní Bovaryovou* a přenesme se zhruba o čtyři-

¹⁰ Tuto formulaci lze rozvést způsobem uvedeným o pár řádků výše (ve stylu Kripkeho kauzální teorie jmen).

¹¹ Některé z nich snadno doplníme z našich znalostí o tom, jak to ve světě chodí. O jiných (jako je počet Eminých vlasů ve chvíli, kdy ji poprvé oslovil Karel) budeme předpokládat_{JB} totéž co o řadě vlastností našich bližních: že jsou určeny zcela jednoznačně, ale my nikdy nezjistíme jak. Srov. k tomu Kořátko (2010).

cet let zpátky k románu Waltera Scotta *Waverley*. Klíčovou součástí jeho literární stavby je fikční postava stejného jména. Tato složka (a s ní celý román) bude pro čtenáře funkční jen pod podmínkou, že přijme_{JB} následující předpoklady:

- (1) V reálném světě existuje¹² přesně jedna osoba, k níž referují vypravěčova užití jména „Edward Waverley“ (případně „Edward“ nebo „Waverley“ – tam, kde je z kontextu zřejmé, že se užívají koreferenčně s předchozím plným jménem).
- (2) Tato osoba vyrůstala v domě svého strýce. Atd.

Seznam by pokračoval výčtem hrdinových vlastností – v širokém smyslu zahrnujícím všechna určení, která lze referentu (předpokládaných_{JB}) vypravěčových užití jména „Edward Waverley“ připsat_{JB} na základě toho, co je řečeno (případně implikováno nebo indikováno) v textu, ať už jde o jeho zevnějšek, temperament, skutky, pohromy, které ho postihly atd.

Nemáme důvod předem vylučovat možnost, že v reálném světě existuje osoba, k níž referují výskyty jména „Edward Waverley“ ve Scottově textu, a že tentýž referent mají i některé výskyty jména „Edward“ a jména „Waverley“. Dokonce není nutné, aby tato osoba reálně nesla jméno „Edward Waverley“ (v beletristických i žurnalistických textech se často dočítáme, že autor „z pochopitelných důvodů“ považoval za nutné jména protagonistů změnit – a lze předpokládat, že k takovým změnám občas dochází i bez výslovného upozornění). Právě tak není nutné, aby tato osoba reálně splňovala všechna určení z našeho seznamu (počínaje bodem 2): požadavek (který na nás kladou literární funkce textu), abychom jí připisovali_{JB} všechna tato určení, je dobře splnitelný i v případě, že mimo dosah operátoru *jako by* současně věříme, že tato osoba reálně nenese některá z těchto určení. Pokud literární funkce textu vyžadují, abychom jméno „Edward Waverley“ vztahovali k reálné osobě *O*, pak soulad i kontrast jejich reálných (a čtenáři známých) vlastností s těmi, která se jí připisují v textu románu, může být literárně stejně účinný.¹³ Kdyby tomu tak bylo, k našemu výčtu předpokladů_{JB} vyžadovaných literárními funkcemi textu by přibyl další:

¹² Připomínám, že „existuje“ je zde i na jiných místech míněno jako zkratka za: „žila v jistém časovém úseku v historii reálného světa“. Srov. pozn. 6.

¹³ Tak tomu bezpochyby je v případě funkce jména „Napoleon“ v historických románech (jako je Tolstého *Vojna a mír*) nebo v komediálních karikaturách (jako je *Světá pán v županu* Emanuela Bozděcha).

- (1) V reálném světě existuje přesně jedna osoba, k níž referují vypravěčova užití jména „Edward Waverley“.
- (2) Tato osoba je identická s osobou *O*.
- (3) Tato osoba vyrůstala v domě svého strýce. Atd.

„*O*“ je zde jméno obyvatele reálného světa – nikoli jméno, o němž máme předpokládat_{JB}, že jeho nositel existuje v reálném světě. Samotný předpoklad (2) ale máme přijmout v modu *jako by* – a nelze požadovat, abychom ho zařadili mezi svá přesvědčení. Co se zde předpokládá_{JB}, je identifikace reálné osoby s referentem vypravěčových užití jména „Edward Waverley“ – a předpoklad_{JB} existence vypravěče (jako reálné osoby, nikoli jako Scottova literárního konstrukt) je evidentně nepravdivý.

Scottův román ale navozuje jinou situaci. Možnost reference k reálné osobě (na rozdíl od předpokladu takové reference v modu *jako by*) je alespoň v deklarativní rovině zablokována v první kapitole, způsobem, který se obvykle označuje jako „metafikční“, případně „sebeodhalující“.¹⁴ Vypravěč nám zde otevřeně představuje svého hrdinu jako svůj literární výtvar a zasvěcuje nás do svých (více méně pragmatických) úvah, které ho vedly k volbě jména „Waverley“. Zahrneme-li toto sdělení do svého interpretačního postoje ke Scottovu textu, namísto předpokladu_{JB} (2) tedy nastoupí předpoklad_{JB}:

- (2') Nositel jména „Edward Waverley“ je vypravěčův literární konstrukt.

Výsledkem je, že Scottův text po nás vyžaduje přijetí_{JB} neslučitelných předpokladů. Shrneme-li je do podoby deskripce, kterou (jak máme předpokládat_{JB}), jedinečně splňuje referent jména „Edward Waverley“, bude obsahovat určení:

osoba, k níž referuje vypravěč románu *Waverley*, když užívá jména „Edward Waverley“; vypravěčův konstrukt; odchovanec svého strýce; atd.

Intenzí této deskripce je funkce, která nemá hodnotu v žádném světě (protože v žádném neexistuje individuuum splňující tak nesourodý soubor určení). Předpokládat_{JB}, že v reálném světě je tomu jinak (jak to po nás, alespoň v jistém čtení, vyžadují literární funkce textu), znamená upadnout do sporu, který se nijak neoslazuje tím, že se odehrává v modu *jako by*.

¹⁴ K roli metafikce (či metafikčního sebeodhalení) v literárním díle srov. např. Doležel (2003, kap. II.4.); Trpka (2012).

Naštěstí nejde o jedinou možnost, která se nabízí Scottovu čtenáři: alternativou je oddělit vstupní část románu (úvodní část první kapitoly) od zbytku textu, pojmut ji jako autorskou přemluvu a odvozovat předpoklady_{JB}, které po nás vyžadují literární funkce textu, výhradně z toho, co následuje za touto cézúrou. Předpoklad_{JB} (2) tak zmizí ze seznamu. Interpretací postoj ke Scottovu textu neztratí svoji typickou mnohoznačnost: mimo dosah operátoru *jako by* zůstane nedotčeno naše vědomí faktu, že Edward Waverley je Scottův literární výtvar. Toto vědomí se ale nijak nepromítá (a tedy také nevznáší žádný spor) do obsahu předpokladů_{JB}, které přijímáme jako vstřícní čtenáři, abychom si zpřístupnili literární funkce textu.

Literatura

- CASTAÑEDA, H. (1989): *Thinking, Language and Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- CMOREJ, P. (2013): Od deskripcí k ich referentom. *Filozofia* 68, č. 10, 825-848.
- CMOREJ, P. (2015a): Možné individuá a posibilitie (I). *Filozofia* 70, č. 8, 585-600.
- CMOREJ, P. (2015b): Možné individuá a posibilitie (II). *Filozofia* 70, č. 10, 800-816.
- CURRIE, G. (2003): Characters and Contingency. *Dialectica* 57, No. 2, 137-148.
- DOLEŽEL, L. (2003): *Heterocosmica: fikce a možné světy*. Praha: Karolinum.
- DUMMETT, M. (1978a): Truth. In: Dummett. M.: *Truth and Other Enigmas*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1-24.
- DUMMETT, M. (1978b): The Significance of Quine's Indeterminacy Thesis. In: Dummett. M.: *Truth and Other Enigmas*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 375-419.
- KOŘÁTKO, P. (2010): Who Is Who in the Fictional World. In: Kořátko, P. – Pokorný, M. – Sabatés, M. (eds.): *Fictionality-Possibility-Reality*. Bratislava: Aleph, 89-102.
- KOŘÁTKO, P. (2013): Fikce, skutečnost a radikální vyprávění. *Organon F* 20, č. 1, 72-96.
- KRIEGEL, U. (2007): Intentional Inexistence and Phenomenal Intentionality. *Philosophical Perspectives* 21, 307-340.
- KRIPKE, S. (1980): *Naming and Necessity*. Oxford: Blackwell.
- KRIPKE, S. (2013): *Reference and Existence: The John Locke Lectures for 1973*. New York: Oxford University Press.
- QUINE, W. V. O. (1960): *Word and Object*. Cambridge (Mass.): The MIT Press.
- PARSONS, T. (1980): *Nonexistent Objects*. New Haven – London: Yale University Press.

- RYAN, M.-L. (net): From Possible Worlds to Parallel Universes. Available at: <http://www.univ-paris-diderot.fr/clam/seminaires/RyanEN.htm>.
- SAINSBURY, M. (2012): Representing Unicorns: How to Think about Intensionality. In: Currie, G. – Kořátko, P. – Pokorný, M. (eds.): *Mimesis: Metaphysics, Cognition, Pragmatics*. London: College Publications, 106-131.
- THOMASSON, A. (1999): *Fiction and Metaphysics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TICHÝ, P. (1978): *De Dicto* and *De Re*. *Philosophia* 8, No. 1, 1-16.
- TRPKA, V. (2012): Metafikce a teorie fikčních světů. In: Fořt, B. (ed.): *Heterologica. Poetika, lingvistika a fikční světy*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 239-362.
- VAN INWAGEN, P. (1977): Creatures of Fiction. *American Philosophical Quarterly* 14, No. 4, 299-308.
- VOLTOLINI, A. (2013): A Syncretistic Ontology of Fictional Beings. In: Koblížek, T. – Kořátko, P. – Pokorný, M. (eds.): *Text and Work: the Menard Case*. Praha: Literaria Pragensia, 89-108.
- ZVOLENSZKY, Z. (2015): Inadvertent Creation and Fictional Characters. *Organon F* 22, Supplementary Issue, 169-184.